

A lengyel büntetésvégrehajtás nevelési elképzelései

A büntetőpolitika helyzetét a büntetésvégrehajtás nézőpontjából számos belső és külső tényező befolyásolja. Lengyelország mély gazdasági és politikai átalakulás korszakát éli. A változások nagyobb nyitottságot, szorosabb kormányzati és társadalmi ellenőrzést követelnek a bv-intézményektől. 1981 óta úgynevezett társadalmi nevelőtanácsok működnek a bv-intézetek területén. Ezek nemcsak ügyintézással segítik az elítéltek reszocializációját, hanem társadalmi kontrollt is jelentenek a büntetés végrehajtásának módja felett. Idén megváltozott a tanácstagok kijelölésének rendszere (eddig a bíróság elnöke bízta meg őket!), és hatáskörük is kibővült. Most egy társadalmi szervezet, a „Nemzeti Ujjászületés Hazafias Mozgalma” nevezi ki őket. Az utóbbi időben egyéb társadalmi szervek is alakultak az elítéltek támogatása céljából.

1988 januárja óta tevékenykedik Lengyelországban az emberi jogok szóvivője, aki közvetlenül a szemnek, a lengyel parlamentnek felelős. Feladata minden olyan esetben fellépni, amikor a hatóság vagy az államigazgatás megsérti az egyén érdekeit. A szóvivő az első közt foglalkozott a szabadságvesztés-büntetésre ítélték emberi jogainak tiszteletben tartásával, meglátogatta a bv-intézeteket, egyenruhás dolgozó jelenléte nélkül elbeszélgetett az elítéltekkel, és ellenőrizte elhelyezésük körülményeit. A látogatások és beszélgetések tapasztalatairól beszámolt a szemnek.

A büntetőjoggal foglalkozó tudósok már több éve kifogásolták, hogy a lengyel megoldások e téren meglehetősen szigorúak, a Btk. nagyon sok bűncselekményt sújt szabadságvesztéssel, a büntetések pedig túl hosszúak. A jogi előírásokkal összhangban álló bírói gyakorlat sok személyt ítélt meg gondolatlanul hosszú szabadságvesztésre. 1987-ben különbizottságot hozott létre a miniszter, melynek feladata a büntetőpolitikai reform kidolgozása, a Btk. és a büntetésvégrehajtási jogszabályok megváltoztatása volt. Ez évben bocsátotta nyilvános vitára a bizottság az új tervezetet, mely jelentősen leszűkíti a szabadságvesztéssel járó büntetések számát. De még az új Btk. bevezetése előtt, 1988-ban megváltoztak a feltételes szabadlábra helyezés körülményei: különböző kedvezményekre nyílt lehetőség. A büntetés egyharmadának letöltése után szabadlábra helyezhetők a fiatalkorúak, a 17–21 év közötti fogvatartottak, illetve azok, akiket fiatalkorúként ítélték el, valamint a 15 évesnél fiatalabb, gyermekeket egyedül nevelő nők, a 65. életévüket betöltött férfiak, és a hatvanon felüli nők. Szabadon lehet bocsátani a büntetés felének letöltése után az összes gondatlan bűnelkövetőt, a felnőtt elsőbűntényest, a visszaesőket persze csak akkor, ha a büntetés kétharmadát vagy háromnegyedét már letöltötték.

A nevelőmunka alapvető problémája, hogy sok az elítélt, ebből adódóan a nevelők magas létszámú csoportokkal kénytelenek foglalkozni. A büntetésvégrehajtási intézetek és a vizsgálati fogdák immáron négy évtizede túlszűföl-

tak. Kiszámították: ahhoz, hogy az elítéltek normális körülmények között élhessenek zárkáikban, a fogvatartottak száma nem lehetne több 70 ezer személynél. Ugyanakkor a gyakorlat ezt a számot drámaian túllépi. Illusztrációképp néhány példa: a felszabadulás utáni létszám 1973-ban volt a legmagasabb, amikor is 127 000 elítéltet fogadtak be a bv-intézetek. A 80-as évek közepén a gazdasági krízis, valamint a bűncselekmények növekedése következtében szigorodott a lengyel büntetőpolitika. Átmenetileg keményebb ítéletek születtek, az elítéltek létszáma 46 000 fővel nőtt, az összlétszáma pedig meghaladta a 115 ezret. A zárkák túlszűfoaltsága kóros jelenségek feléledéséhez vezetett. A nevelőszolgálat épphogycsak fenn tudta tartani az elítéltek közötti rendet, fegyelmet, esetleg segített néhány fogvatartott személyes gondját megoldani, de a nevelőknek – akikhez több mint háromszáz elítélt tartozott – nem állt módjukban egyéni nevelőtevékenységet folytatni.

A túlszűfoaltságot úgy próbálták csökkenteni, hogy amnesztiát adtak, és könnyítettek a feltételes szabadlábra kerülés feltételein. Mindez káros jelenségekkel párosult. Az elítéltek nem dolgoztak együtt a nevelőkkel, hanem várták a következő amnesztiát. 1986. július 17-től új amnesztiarendelet lépett életbe, majd 1988. június 30-tól a nyomozószervek politikája is megváltozott: csökkentették az előzetes letartóztatásokat és a szabadságvesztéssel járó büntetéseket. Jelenleg 63 444 fogvatartottja van a lengyel büntetésvégrehajtásnak: ebből előzetes letartóztatott 10 681, elítélt 51 208 és adminisztratív úton börtönbe került 1555 ember. Tehát az elítéltek létszáma csökkent, és a folyamat – úgy tűnik – tovább tart. Köztudott, hogy a nevelői rendszer átalakítása, a reszocializáció szintjének emelése akkor lehetséges, ha a nevelők optimális számú elítélttel foglalkozhatnak. Lengyelországban kezdjük megteremteni ennek feltételeit.

A büntetésvégrehajtási jogszabályok változásai

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtására ma Lengyelországban az 1970 óta érvényben levő büntetésvégrehajtási rendelet vagy kódex előírásai vonatkoznak. Az elmúlt évek társadalmi fejlődése, a pönológiai tudományok és a büntetésvégrehajtási gyakorlat bebizonyították, hogy számos rendelkezés túlélte magát, morálisan elavult. Legfőbb kifogás a kódex ellen, hogy túlságosan általános, hogy kevés rendelkezés utal benne az elítéltek jogaira, hogy sok kérdésben alacsonyabb szintű jogszabályhoz kell folyamodni. (Márciusban bocsátották vitára az új törvény közzétett szövegét...)

Egyébként 1974-ben adták ki a büntetésvégrehajtási szabályzatot, melynek tartalma megfelelt az akkor hatályban levő doktrinának, amely a büntetőpolitika és a büntetésvégrehajtási rendszer egységét vallotta. Ez az 1974-es szabályozás erősen elnyomó jellegű volt, ezért kezdettől fogva bírálták mind a tudósok, mind a büntetésvégrehajtás gyakorlati szakemberei. Az 1981-es változtatás kiküszöbölt ugyan néhány szigorúbb rendelkezést, de nem jelentett lényeges változást az ítéletvégrehajtás rendszerében és nem hozott újat az elítéltek jogaiban. 1989. május 2-án a lengyel igazságügy-miniszter új rendeleteket adott ki az előzetes letartóztatás feltételeinek és a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának szabályozására. Ezek a rendeletek az érdekelt társadalmi körök (újságírók, kutatóintézetek és az igazságszolgáltatási szervek jogi szakértői) figyelmét az előírások tartalmára irányították. A vita eredményeképp lényegesen módosi-

tották az előírásokat. A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának új szabályozása a következő célok megvalósítását tűzte ki:

1. Az elkülönítés elveinek finomítását, hogy a demoralizált fogvatartottak ne lehessenek káros hatással a többiekre. Így kerülnek külön csoportba azok a felnőtt elítéltek, akik a büntető kódex szerint tulajdonképpen nem tekintendők visszaesőknek, noha már voltak büntetve szabadságvesztéssel – szándékos bűncselekmény elkövetése miatt. Elkülönített elhelyezésben részesülnek azok a fiatalok is, akik voltak már javítóintézetben vagy büntetésvégrehajtási intézetben.

2. Az elítéltek kategorizálásában a formális ismérvek csökkentését, a bűncselekmény jellegének és a büntetés mértékének közelítését, az egyéni értékelés és az intézeti előzmények jelentőségének növelését (például pedagógiai és pszichológiai diagnózisok-prognózisok alapján), továbbá az elítélt eredményeinek figyelembevételét, a reszocializációs folyamatban. Azok az elítéltek tehát, akiknél a személyiségvizsgálatok nem mutatnak ki deviáns kisiklást, vagy akik a büntetés letöltése alatt megfelelő magatartást tanúsítanak, enyhébb rezsimű fokozatba léphetnek, és büntetésük hátralevő részét félig nyitott intézetben tölthetik le. A szabályzat szerint a maximum félévenként ismétlődő vizsgálatok döntenek az előrelépésről. Ahol is értékeli az elítélt haladását a szocializáció folyamatában, főleg a viselkedésük és az előírt kötelezettségekhez való hozzáállásuk alapján. A büntetésvégrehajtás differenciálásának fő iránya nem a szigorítás, hanem az elítéltek jogainak kiszélesítése az enyhébb fokozatokban.

3. A reszocializációs hatások és eszközök további egyénítését, különösen olyan személyek esetében, akik gondatlanságból elkövetett bűncselekmények miatt kerültek bv-intézetekbe, vagy fiatalok, nők, testi fogyatékosok, esetleg pszichikai problémákkal küzdenek, vagy alkoholisták, kábítószeresek.

Azok a *gondatlan bűnelkövetők*, akiknél nem fedezhetők fel a deviáns kisiklás személyiségjegyei, függetlenül az ítélet időtartamától (a Btk. ilyen jellegű bűncselekményekért akár 10 évet is adhat!) a legenyhébb fokozatban tölthetik le a büntetésüket. Ezek az elítéltek sokféle módon tarthatnak fenn kapcsolatot a külvilággal, pl. eltávozhatnak az intézet területéről 24 órára, dolgozhatnak intézeten kívüli munkahelyen, résztvehetnek különféle – az intézeti kapun túl szervezett – kulturális és sportrendezvényen.

A *fiatalkorúak*nál figyelembe vesszük, hogy személyiségük még nem fejlődött ki teljes mértékben, és az elszigeteltség károsan hat rájuk. Ezért zömmel félig nyitott intézetben tölthetik le a büntetésüket. A fiatalok nevelésében hangsúlyozza a szabályozás a család bekapcsolását, a közösségi élet megszervezésében pedig az elítéltek önkormányzatának kihasználását.

A *nőkre* vonatkozó előírások tekintetbe veszik lelki sajátosságait és a társadalomban betöltött szerepüket. A szabályozás a nőknél az elszigetelés csökkentését és a büntetésvégrehajtás feltételeinek általános enyhítését irányozza elő. Alapelv, hogy nőt nem lehet a legsúlyosabb fokozatra ítélni, büntetésüket pedig félig nyitott intézetben tölthetik le. Ápolhatják külsejüket, viselhetik saját fehérneműjüket és ruhájukat, zárkájukat joguk van ízlésük szerint berendezni. A nőekkel szemben nem lehet olyan fegyelmező intézkedéseket alkalmazni, melyek izolálják őket a külvilágtól. Azok a nők, akiknek 15 év alatti gyermekük van, illetve terhesek vagy büntetésvégrehajtási intézetben születtek, további kedvezményeket kapnak.

A *fizikailag és pszichikailag sérülteket* fogyatékoságuk mértéke szerint csoportosítják, és a szabályozás hangsúlyozza, hogy speciálisan képzett sze-

mélyzetnek kell velük foglalkozni. Az intézet vezetőjének rugalmasan kell az előírásokat alkalmazni velük szemben, hogy gyógyulásuk és nevelésük szempontjai ne szenvedjenek csorbát.

4. Az elszigeteltség mérséklését az elítéltek közötti kapcsolatok nyitott zárkakkal és részlegekkel való szélesítése révén, valamint a külvilággal – főleg a családdal és a társadalom képviselőivel való érintkezés bővítése által. Emiatt az elítélteket lehetőleg a lakhelyükhöz közel eső intézetekbe kell helyezni, minél gyakrabban engedélyezve a kommunikálást a hozzátartozókkal. Az intézetek vezetői kötelesek különböző társadalmi szervezetekkel, vallási szövetségekkel és minden olyan intézménnyel felvenni a kapcsolatot, amely segítheti a reszocializációt. Az elítéltnak joga van levelezni a külvilággal, ezt fegyelmi úton megvonni tőle nem lehet. Az elítéltek bizonyos kategóriáinál a levélcenzúra el is törölhető. Az elítéltek a legközelebbi hozzátartozóikkal telefonon is érintkezhetnek. Engedélyezik a látogatások különféle formáit, például ha az elítélt fogházba kerül és dolgozik, akkor szabadnapján kaphat akár 24 órás eltávozást is. A fogvatartottak mindennemű korlátozás nélkül írhatnak leveleket, terjeszthetnek elő kérelmeket, panaszokat állami intézményekhez és szervezetekhez. A bv-intézet parancsnoka havonta legalább egyszer köteles vizitet tartani az összes olyan helyiségben, ahol elítéltek tartózkodnak vagy dolgoznak. Az intézetek vezetősége köteles gyűlést tartani az elítélteknek, hogy rendszeresen megbeszélhesse velük a problémákat.

5. Az elhelyezés jobbítása érdekében meghatároztuk a zárkák méretét. A szabályzat egy elítéltre 3 m²-t ír elő, a férfiaknál 4 m²-t. Naponta 60 perces sétát mindenki számára biztosítani kell. Az elítélt 5 kg-os élelmiszercsomagot kaphat fokozattól függő gyakorisággal. A körülmények javítását szolgálja a jó munkáért járó anyagi ösztönzés is. A norma feletti teljesítményért kiutalt összeget az elítélt levonások nélkül kapja meg. A nem normában dolgozók a kiemelkedő teljesítményükért – fokozattól függően – akár 20%-os prémiumot is kaphatnak.

6. Az elítéltet alaposan fel kell készíteni a szabad életre a feltételes vagy tényleges szabadulása előtt. E célból a hosszabb időre elítélteket három év letöltése után, hat hónappal a feltételes szabadlábra helyezés, vagy egy évvel az ítélet kitöltése előtt nyitott intézetbe lehet küldeni. Az elítélt szabadulásakor általában megfelelő pénzüsszeggel rendelkezik, ezt tőle elvenni nem lehet. Ha viszont nincs pénze vagy ruhája, ellátásáról az intézetnek kell gondoskodnia. Ha nincs pl. személyazonossági okmánya, azt is az intézet köteles beszerezni számára.

7. Jó, ha a bv-intézetek vezetése igyekszik rugalmasan reagálni a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása feltételeinek változásaira. A parancsnok bár mikor eltérhet az előírásoktól, ha ezzel nem sérti a fogvatartott jogait és nem sújtja többletterheléssel az elítéltet. Számos lehetőség kínálkozik különféle nevelési kísérletekre, melyek javíthatják a büntetésvégrehajtási munka hatékonyságát. A változások bevezetése során tisztában voltunk vele, hogy ezek szükségesek, ugyanakkor lehetséges verziók a büntetésvégrehajtás törvényes keretein belül. A törvénnyel összefüggő korlátozások nem teszik lehetővé a büntetésvégrehajtás olyan modelljének bevezetését, amely teljes mértékben összhangban áll a modern világtendenciákkal. A lengyel bv-struktúrában jelentős probléma a megfelelő anyagi eszközök hiánya, valamint a személyi állomány alacsony létszáma és képzettségének nem kielégítő volta.

A büntetésvégrehajtási rendszer várható módosulása

1. Törvényben kell rögzíteni az elítéltek jogait és kötelezettségeit.
2. Erősíteni kell a büntetésvégrehajtási bíróságok szerepét. A büntetésvégrehajtási bíróknak kulcsszerepet kell játszaniuk az elítéltek alanyi jogainak biztosításában, többek közt a korlátozások feloldásában és a jogsértések orvoslásában.
3. Egyszerűsíteni kell a szigor csökkentése révén az elítéltek klasszifikációjának rendszerét. A feltételek szerinti differenciálást magára az intézetre kell bízni, attól függően, hogy a fogvatartottat milyen típusú (zárt, félig nyitott, illetve nyitott) intézetbe helyezik. Az intézeteken belül pedig olyan nevelési csoportokat kellene kialakítani, amelyek jobban figyelembe vennék az elítélt szubjektumát és devianciájának fokát.
4. A hatásos nevelés érdekében nagyobb kedvezményeket kell bevezetni, pl. hétnapos egyéni eltávozást az intézet területéről, kétnapos intézeten kívüli látogatást a hétvégeken, végül a munkáltatáshoz kötött szabadságolás intézményének bevezetését eltávozással, stb.
5. Az elítéltek munkavégzésével kapcsolatban is változtatni kell néhány dolgon. A munkahelyi jutalmak terheljék az intézet költségvetését, az intézetben töltött idő minősüljön munkaviszonynak, és ebből eredően járjon nyugdíj, illetve táppénz az elítélteknek. Baleset vagy munkavégzéssel összefüggő betegség esetén pedig ismerjék el kártérítésre való jogosultságát.
6. A fenytések közül törölni kell azokat a büntetéseket, amelyek károsan hatnak a nevelők munkájára, ilyen pl. a családtagokkal való találkozás megvonása, illetve ritkítása.
7. A racionális büntetésvégrehajtás érdekében jobban meg kell ismerni a az elítélt személyiséget. E célból megfelelő kivizsgáló rendszert kell létrehozni, amely már az előzetes letartóztatás időszakában foglalkozna a gyanúsítottal. Hisz a személyiségvonások felderítésének eredményeire kell a reszocializációs eszközök megválasztását alapozni.

Lelkiismereti és vallásszabadsági problémák

Bár a lengyel társadalomban viharos szenvedélyeket kavart, eddig mellékes probléma volt a büntetésvégrehajtási munkában az elítéltek lelkiismereti és vallásszabadságának garantálása. 1981-ben az elítéltek – kizárólag a katolikusok – csak néhány nagyobb intézetben gyakorolhatták a hitüket, vehettek részt különféle istentiszteleteken. A más vallású fogvatartottak, ha ez a többi zárvatárs érdekeit nem sértette, egyénileg gyakorolhatták vallásukat hozzájutva a szükséges eszközökhöz.

Az igazságügy-miniszter 1981-ben új rendeletet adott ki a vallásgyakorlat és vallási szolgáltatások tárgyában. A bv-intézetekben, a gyűjtőfogdákon és szocializációs központokban miséket tartottak az elítéltek számára, továbbá egyéni vallási szolgáltatásokban (pl. gyónás, áldozás) is részesülhettek ezek után a fogvatartottak, és a rádióból sugárzott előadásokat is hallgathatták. Az előzetes letartóztatottak csak a bíróság vagy az ügyészség engedélyével részesülhetnek ezekben a szolgáltatásokban, és hallgathatják a vasárnapi misét.

Az intézet parancsnoka szerződést köt a káplánnal, aki a misét ingyen vezeti. A káplánt az illetékes területi püspök választja ki. Nemrég a lengyel

börtönökben még korlátozták a vallásgyakorlatok számát. Különösen a nyolcvanas évek elején, amikor az állam és az egyház viszonya még rendezetlen volt, amikor egyes papok felforgató, sőt egyenesen terrorista elemeket is támogatnak. Ez a helyzet a politikai változások hatására fokozatosan javult. Kezdjük értékelni a vallás hatását az elítéltek nevelésében, valamint jobban figyelembe vesszük az alkotmány vallásra vonatkozó rendelkezéseit. Az Országos Parancsnokság igazgatója kiadott egy utasítást az elítéltek vallásgyakorlásával kapcsolatban. Ez kimondja, hogy minden elítéltnak – függetlenül attól, hogy hol tölti büntetését, – joga van részt venni misén. Ez a jog nem jutalom. De büntetni sem lehet az elítéltet azzal, hogy nem vehet részt egyházi szertartáson.

Az egységparancsnokok kötelesek megfelelő létszámú káplánnal szerződést kötni, hogy a misék celebrálásában ne legyen fennakadás (pl. ha az egyik káplán szabadságra megy, vagy megbetegszik). A színhelyeket úgy kell kialakítani, hogy senkinek ne sértsék meg vallásos érzését. Minden elítéltnak joga van a bibliához, és előfizethet különböző vallásos folyóiratokra.

A káplánok felkereshetik zárkáikban az elítélteket, lelki és vallási támaszt nyújthatnak nekik. Ténykedésüket a szertartásoknál ministránsok, apácák és világi személyek is segítik, ha az intézet parancsnoka ezt jóváhagyja. A legnagyobb lehetőségeik a katolikusoknak vannak, mivel ez a legelterjedtebb vallás Lengyelországban.

A másik, jogait követelő vallási csoport: a Jehova tanúi. Lengyelországban ezt a szektát államilag nem ismerik el, mivel hívei elutasítják az alkotmányban foglalt honvédelmi kötelezettséget. Ugyanakkor a minisztérium véleménye szerint egyetlen állampolgár szabad vallásgyakorlását sem illő akadályozni. Így a Jehova tanúi hetenként háromszor az intézet területén közösen olvashatják a bibliát és folyóirataikat, vallási ünnepeiket csoportosan is megtarthatják. A szekta képviselői meglátogathatják hittestvéreiket a bv-intézetekben, vallásos tapasztalatcseréket és egyéb foglalkozásokat rendezhetnek.

Előadásomban csak néhány problémát és tendenciát vázoltam a lengyel büntetésvégrehajtás javító-nevelő munkájával kapcsolatban. Ismerve a jelenlevő országok nevelési rendszereit, tudom, hogy problémáink közül ők már sokat megoldottak. Nem tagadom, hogy a reform bevezetésekor kamatoztattuk külföldi tapasztalatainkat is. De nyilván vannak a mi rendszerünkben is olyan megoldások, melyek hasznosíthatók más országokban, és ezért talán érdeklik a kollégákat. Ugy gondolom, az ilyen találkozók fontos fórumai a tapasztalatcserének, tehát megszervezésükről a jövőben sem mondhatunk le.

Ribarcik, Jerzy